

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת כי-תבוא, תשס"ד
מספר 564מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

על וידוי מעשר ומקרא ביכורים

פרשתנו פותחת בשתי אמירות חובה שיש לאמון בשעת קיום מצוות התלויות בארץ. האחת היא מקרא ביכורים (כו:ה-י), והשנייה - וידוי מעשר, בתום מחזור של שלוש שנות מעשר (יג-טו). צמד זה של מצוות, שיש ללוותן באמירה בנוסח מסוים, נמצא במעבר בין שתי חטיבות של מצוות: חטיבה אחת של מצוות רבות ומגוונות בפרקים יב-כו, שגם בה יש, לקראת סיומה, נוסחי אמירה: של היבם הממאן ושל היבמה החולצת (כה:ח-ט); החטיבה הבאה אחרי וידוי מעשר ומקרא ביכורים היא חטיבת הברית (כו:טז-ל, י), שמרכיב חשוב בה הן הברכה והקללה (כז:יא-כח, סח). שתי מצוות אלה (וידוי מעשר ומקרא ביכורים), מבוססות גם הן על מוטיב הברית. וידוי המעשר מסתיים בבקשה שה' יברך את עם ישראל ואת אדמת ארצו, גם עקב שבועת ה' לאבות וגם עקב שמירת המצוות, במיוחד המצוות הצמודות לאדמת ארץ ישראל, ובקשה זו באה מכוח הברית. מקרא ביכורים נסמך אף הוא על אותו מוטיב, כפי שנברר להלן.

בראש הפרק השביעי של משנה סוטה מנוי מקרא ביכורים בין אמירות החובה שיש לאמון בלשון הקודש, דהיינו: בעברית, ובנוסח הכתוב בתורה. לעומת זאת נמנה וידוי מעשרות בין האמירות שמותר לאמון בכל לשון. אמוראים מנמקים הבדל זה בטעמים פורמליים מתוך לשון המקראות,¹ ואולם ניתן לחשוב גם על טעמים פרגמטיים:² מקרא ביכורים הוא הצהרה דתית, והצהרה כזאת יש לומר בלשון הקודש; אמנם גם וידוי מעשר הוא הצהרה דתית, אך יש בו פרטי הלכה של מעשר, במיוחד של מעשר שני, וראוי שהאומר יבין אותם, ולכן צריך לאפשר לאמרו בכל לשון שהאומר מבין. ואולם למעשה, בדורות האחרונים של בית שני, דורות שבהם הארמית והיוונית פשטו יותר ויותר בין יהודי ארץ ישראל, לא אמרו עוד את וידוי המעשר, כפי ששנינו בפרק האחרון של משנה סוטה (ט', י): "יוחנן כהן גדול העביר הודיית מעשר". מדובר בשליט החשמונאי יוחנן הורקנוס שגם שימש ככהונה הגדולה.³ הוא כבש את השומרון, וכנראה גם חלק מהגליל, ובכך צירף לעדת יהודה יהודים שישבו שם. יהודים אלה, בשל היותם מנותקים ומרוחקים עד אז מירושלים, לא היו בקיאים בדיני מעשרות. יוחנן הורקנוס גם גייר את האדומים שבהר חברון, ואלה בוודאי לא התמחו מיד בפרטי הלכות. אילו אמרו כל אלה את וידוי המעשר, היה פיהם מכשילים בדברי שקר לפני הקב"ה, בתוך המקדש. לכן מוטב היה להעבירו, לבטלו.

עניינו של וידוי מעשר ברור, וחז"ל סיכמוהו במילים: "עשינו מה שגזרת בנו, עשה עמנו מה שהבטחנו".⁴ פחות ברור עניינו של מקרא ביכורים. היינו מצפים גם כאן, שמביא הביכורים יאמר: קיימתי את המצווה, אני מודה לך ה' אלוקיי על ברכת היבול, אנא המשך לברך כך את אדמתי, את עמי

¹ ראו ירוש' סוטה ז, א; כא, ע"א-ע"ב; בבלי סוטה לב, ע"ב - לג, ע"ב. והקשו על כך תוס' שם לג, ע"א ד"ה וענית, ועיין מהרש"א באותו ד"ה.

² ראה ירוש' סוטה ז, א, סוף כא, ע"ב.

³ עליו ועל כיבושיו ראו: מ' שטרן, ערך "יוחנן הורקנוס", אנציקלופדיה עברית יט (תשכ"ח), עמ' 353-354.

⁴ ספרי דברים סוף שג.

וארצי. ואולם, כל זה אינו כתוב בפסוקים ה-י. מה שכתוב הוא תקציר ההיסטוריה הישראלית, מימי האבות עד לכיבוש הארץ.

מאחורי כל תיאור היסטורי ישנה מגמה, דהיינו: לכל היסטוריוגרפיה יש היסטוריוסופיה. נבדוק נא מה בא לומר התיאור ההיסטורי שבמקרא ביכורים: תחילתו **"ארמי אבד אבי"** (ה) - אבי הראשון (בין שמדובר ביעקב אבי השבטים, ובין באבות כקולקטיב) בא לכנען מאזור ארם, ובכנען היה אובר-נודד,⁵ דהיינו רועה צאן חסר קרקע וחסר זכויות אזרח, אולם, גם בתור שכזה לא נשאר בכנען, אלא **"וירד מצרים"**, וגם שם לא היה במעמד של אזרח הארץ אלא **"ויגר שם"**, הוא ובניו כגרים תלויים בחסדי אדוני הארץ. כלומר, לא ארץ הייתה לנו ולא ריבונות. ומבחינה דמוגרפית: **"במתי מעט"** באנו מצרימה, והיינו **"שם לגוי גדול עצום ורב"**, על-אף ההתנכלויות כלפינו המתוארות בהמשך, בפסוק ו. פסוקים ו-ח מתארים את חוסר האונים המוחלט של העם, שמתוך הצרות הנוראות לא יכלו אלא לצעוק אל ה', ואת תלותם המוחלטת בישועת ה'. ה' שמע קולם וגאלם בידו החזקה. פסוק ט' אומר שה' הוא שהוביל אותנו חזרה ממצרים אל ארץ כנען, והוא שנתן לנו את כנען.⁶

סיכום ההצהרה הוא אפוא: לא נהיינו לעם בדרך אורגנית-טבעית ככל העמים, אלא בדרך נסית; התרבינו בדרך נסית תוך כדי שעבוד, ויצאנו לחרות באופן נסי. אין אנו אוטוכטוניים בארצנו, גם לא ירשנוה מאבותינו, כי אבותינו היו גרים חסרי קרקע. לא בכוח הזרוע כבשנוה, אלא ה' נתנה לנו. לסיכום היסטוריוסופי זה מתבקשת המסקנה שבפי מביא הביכורים: **"ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי ה'"** (י). מכיוון שכל אשר לנו, כל אדמתנו ופירותיה, מה' באו, היה ראוי שאת כל היבול נחזיר לה', שהרי הוא שלו. אך אין זה רצון ה'; רצונו הוא שנאכל ונשבוע משוב הארץ. על כן, באופן סמלי אנו מביאים למזבח ה' את ראשית הפרי, כחלק המייצג את הכול; כשם שהארים מביא אל בעל האחוזת את ראשית היבול ואת המובחר שבו.

מכיוון שהאדמה ויבולה של ה' הם, ממילא כל דור מקבל אותם מחדש מידי הבורא. זאת אכן הצהרתו של מביא הביכורים; בהופיעו בשער העזרה הוא אומר לכוהן: **"הגדתי היום לה' א-להיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו"** (ג), לאמור: בהבאת ביכורים זאת אני מצהיר, שכאילו אני עצמי באתי אל הארץ, קיבלתי מיד ה'. כך בכל דור ודור חייב אדם לראות ולהראות את עצמו כאילו הוא עצמו בא אל הארץ וקיבלה מיד ה', כשם שבכל דור ודור חייב אדם לראות ולהראות עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, על פי הפסוק הדומה לפסוק שצוטט לעיל: **"והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים"** (שם' יג:ח).

בשני ההיגדים הללו מזדהה בן דור מאוחר עם דור קדום: עם דור יוצאי מצרים, לאמור: ה' הוציאני מעבדות פרעה על כן אני עתה עבדו של ה'; ועם דור כובשי כנען, לאמור: ה' נתן לי את האדמה הזאת, עליי להודות לו ולעבדו, כדי שאמשיך לשבת עליה וליהנות מפירותיה.

ואם לחזור אל מוטיב הברית: גם מקרא ביכורים - כמו וידוי מעשר - מעוגן בברית שבין ה' לישראל, שמוטיב מרכזי בה הוא מתן ארץ כנען לישראל, לאחוזת עולם.

שתי אמירות החובה שבראש פרשתנו מבטאות את ההדדיות שבברית, משני צדיה: אנו ישראל קיימנו את המצוות, לכן אתה ה' נתת לנו את הארץ וברכתה, לכן אנו ישראל מקיימים את מצוות הביכורים.

את מצוות הביכורים אין אנו מקיימים עתה. בעוונותינו אין אנו יכולים לעלות וליראות בעזרה. מקרא ביכורים שגור על פינו ממצווה אחרת, מהגדת הפסח. מה ראו חכמים לתת לפסוקים אלה את המקום המרכזי במצוות סיפור יציאת מצרים? נראה שיש הקבלה בין שני ההיגדים - "הגדתי" ו"הגדת" שצינינו לעיל, והלא לפי אותו לשון 'הגדה' מכונה המצווה, וגם מכונה הטקסט "הגדת ליל הפסח". יש להניח כי היה גם שיקול פרגמטי, סביב איזה טקסט לרכז את חובת הסיפור. סיפור השעבוד והגאולה שבתורה כולל את השליש הראשון שבספר שמות, מפרק א עד יג (או טו), וזאת קריאה ארוכה מדי, מה גם שהיא מכוונת בעיקר "לבנך", לילדים. ראוי אפוא לקרוא תקציר של סיפור יציאת מצרים. מלבד

⁵ במסגרת הגדת הפסח, שאין לה עניין בנושא הטריטוריאלי, אלא בנושא הלאומי-אישי בלבד, נדרש "ארמי אבד אבי": לבן הארמי ביקש להאבד את יעקב אבי. **ספרי דברים** אינו סוטה מהפשט הדקדוקי: "מלמד שלא ירד יעקב לארם אלא לאובד, ומעלה על לבן הארמי כאילו איבדו".

⁶ בכיוון זה כבר פירשו רשב"ם, ר"ע מספורנו ור"י אברבנאל. מבין החדשים: רש"ר הירש. וראו מ"מ בוכר, "ביכורים", בתוך: **דרכו של מקרא**, ירושלים תשכ"ד, עמ' 82 - 87.

פרשתנו, יש במקרא תקצירים כאלה ביה' כד-ז;⁷ נח' ט-ט-יא; וכן תיאורים פיוטיים בתה' עח:מב-נג; שם קה:כג-לח.

מתוך כל אלה קבעו חכמים את מקרא ביכורים - אולי כמאשררי הנוהג העממי - מכמה סיבות: (א) זו פרשה מהתורה עצמה. (ב) בזמן המקדש הייתה הפרשה שגורה על פי רבים מהעם, שקראו בעת הבאת הביכורים. יש לזכור שלא היו מצויות אז "הגדות של פסח" כתובות או מודפסות. (ג) הפרשה בת חמשת הפסוקים אינה ארוכה מדי. (ד) סגנונה הפיוטי למחצה בנוי על חזרות שבתקבולת, כך שכל מקבילה ניתנת ליישום על פרט מפרטי השעבוד והגאולה. ואכן, תקציר הסיפור אין בו כדי למצות את חובת סיפור יציאת מצרים. לכן הורו חכמים "ודורש מארמי אבד אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה" (משנה פסחים י, ד). הדרישה הזאת היא הרחבת דברים על יסוד מילים ורמזי מילים שבפרשת מקרא ביכורים, כפי שכתוב בהגדות שלנו, על-פי מדרשי ההלכה ספרי-דברים (פיסקא שא) ו"מדרש תנאים" על-אתר.⁸

המשנה מדגישה: "ודורש... עד שיגמור כל הפרשה כולה", דהיינו: גם הפסוק האחרון שבה. ואכן במדרשי ההלכה הנ"ל הוא נדרש: "ויבאנו אל המקום הזה" (כו:ט) - זה בית המקדש... 'ויתן לנו את הארץ הזאת' - זו ארץ ישראל". דורות הגלות חדלו לומר שתי דרשות אלו שלא היו אקטואליות עבורם. הד להן נשאר בשני פיוטי השבח "דיינו" ו"על אחת כמה וכמה", החותמות את דרשת המקראות. הפיוטים מסיימים ב"הכניסנו לארץ ישראל", "ובנה לנו את בית הבחירה".

מנחם בן-ישר

המחלקה לתנ"ך

(המכון לתולדות חקר המקרא היהודי)

ומכללת אשקלון

⁷ תחילתו של נאום זה של יהושע, המתמצתת את סיפור האבות (יה' כד:ב-ד) נקבע בהגדת הפסוק מכבוא לדרישת מקרא הביכורים. אפשר שבימי קדם היה מנהג לקרוא בליל פסחים את הקטע כולו, פסוקים ב-ז, ואולי אף מעבר לזה. ראו הגדה של פסח, בעריכת ד' גולדשמידט, ירושלים תש"ך, עמ' 17 - 18.

⁸ ספרי דברים שלפנינו, בכל כתבי היד והדפוסים (ראו מהד' הורביץ-פינקלשטיין, עמ' 319) מקצר את הנוסח, בהביאו את דרשות המילים רק עד אמצע פסוק ז, גם זאת רק חלקית. המעתיקים קיצרו כי סמכו על הכתוב בהגדות הפסח.